

Пам'яті Василя Доманицького

Василеві чистій серце...

Розбрав оце я й перчитував листи Доманицького мало не за десять років, з того часу, як невблаганна хвороба вигнала його з Катва, одірвавши од любіх праць її товариства,— чудне діло—ніж не може повірити, що не серіозно, що мені справді доведеться говорити про цю дорогу мені особисто людину, як про небіжчика. Та з другого боку трудно її повірити, що листи ці писала людина з смертельною хворобою в грудях,—таким бадорим, живим духом од них віє, не вважаючи на те, що доводилось йому писати в них і про себе, про став свого здоров'я, і досить сумні, звичайні, речі. Все здається, що це якісь жарти, а не навістражки, що ось-ось подовзнуть листоніща й доручать од Василя лист, повний кичучих планів, м'ятого й теплого юмор, доручення, розмов про сніпні, цикаві нам справи, новінок або приятельського змагання чи картання. Так,—частіо жарти справляло мене над ними якісь дикі жарти, і дикішого а й уявити собі не могу, як той, що справлю воно надлим молодим, повним кипучої сил і багаторості до ловком. Якесь атрапенна безглуздість—уявити собі, що немає вже Василя і про його доводитись писати як про небіжчика.

Про небіжчика взагалі тяжко писати. Робити підрянок цілого життя—річ немовомо сумна, бо раз-у-раз кожна значна людина збирає з собою щось таке, чого не встатга виявити на пів світі, збирає звання й життєвий досвід, який не переходить у спадщину, збирає ту істину атмосферу, якої було в центром, збирає нарешті свою владу. І роблячи підрянок, кожного разу бачиш, що ось якісь лишки в людському житті, яких не зміряти мірою й не зважити вагою і які часто творять мало чи не головний скарб людини. І немовомо сумно стає, що ти доли чи обставини не дали того найкращого, що є в людині, повною мірою виявити.

Про Василя мені подійшло важко писати. З одного боку, робити підрянок, коли чоловік тільки-но потім правдивий і ввесь те в майбутності—який власне чот підрянок можна зробити? З другого боку, Василь мені

був не тільки поважним діячем, а й близьким товаришем, з яким півтора десятка літ (та ще яких півтора десятка—найкращої частини віку!) робили ми одне діло, з яким зв'язували нас міцні нитки особисті симпатії й приятелювання. Говорити про все це, як про щось мануле, я не можу, як не можу холодно і твердо робити якогось підрянку діяльності небіжчика. Я просто поспробує дати образ незабутнього товариша, який був живе й життєве у мене в душі.

Перше наше спіткання було року 1895. Василь тоді був перший рік в університеті, а я дотігда званенієм димо семінарської школястикі. Восени того року Ол. Лотоцький, що тоді був студентом духовної академії, запропонував мені пристати до гуртка молоді, що заохочує видавати українські книжки. Я радо згодився і в призначений час був на квартирі у Доманицького, що жив у будинку проф. Антоновича. Приязнь Доманицького було мені й перш по знаку. Бо ми з ним досить близькі земляки, хоч якимсь динним діавом до того часу я не отримався. Гурток, в якому я тоді однівся, і був починком того видавництва, що, прийнявши назву "Вік", додержалося аж до цього часу. За час його розвитку і формування, особливо на першій порі, багато в йому людей перебувало випадковими гостями, але якось вишло так, що випадкові члени все одніювались і одходили, а коло видавництва вже наприкінці 90-х років дібрився досить однорідний гурток людей, що не тільки на опільному ділі сходилися, а й особисто припадали одна одному до душі. Може й правдовалося через те, що так легко—в тій піро-товариській атмосфері, де різні погляди й товариські змагання ніколи не переходили в офіційні стосунки, а раз-у-раз старалися інтимно приязню та товариською приростю. Спершу ми мали діло з дрібними книжечками, потім потроху смілишали й узялися до більшої роботи, а саме—до укладання зльєвального збірника української поезії "Вік", що вийшов р. 1900. Це був гарячковий час у житті нашого товариства і ми мало не щодня збиралися, особливо як, наперекір нашим сподіванням, збірник вийшов в невизначні паузири не дуже пошарпані і треба було його вже друку-

вати—випшувати кошти, збирати редакції й обмірковувати тисячі дрібниць, що нам тоді, з невизнач, видавцільсь трудовіама не абі-якими. Василь, або як ми в товариській компанії його звали—Вітер, узяв на себе коректуру наших видань. Він тоді вже коректував "Кієвскую Старину" і з нас усіх був найбільш довідчено в цієїсправі людяно.

Він був справді—Вітер. Надавши чийо жваний, вічно веселий, вічно розхристаний, він раз-у-раз кудись поспішав. На лекціях в університеті я стрівав його з кудюю книжкою під піхамі, на улиці—з паками коректур, газет (тоді він уже працював до хроніки "Кієвской Старини"). Часто можна було бачити, як, ждучи трамвая, він примоститься, бувало, до стовпичку й справляв свої коректи, або перчитує газети, ознакуючи олівцем те, що треба було вжити до хроніки. Розхристаний і з величезними паками газет і коректи прирідив він і на наші збірники. Оця його риса була раз-у-раз об'єктом жартів у нашої товариської компанії і не раз били Вітер тільки добродушно пошмихався, коли ми вже завваждо його опадемо, або громадоло поставовляемо прийти йому гуляти до палато. Звичайно бувало, що ті гулянки за кілька день анов десь пропадали й знов Вітрові доводилось вислухувати товариські картання й терпеливо переносити нові операції над своїм пильто. Навіть у театр, куди ми ходили звичайно теж гуляти, приносив він свої паки і в антрактах щось добавляв в них. Хвалили він не хотів змарнувати.

І разом з тим Василь зовсім не був якимсь фантастиком праці, аскетом, що по-за працю нічого не бачить. Він просто якось умудрявся скрізь і всюди поспівати, скрізь бувати, серйозно працювати в університеті й віддаватися разом громадським справам. І скрізь, де він з'являвся, незвабаром робався близькою людяно, якої не можна було не полюбити за чистоту, м'якото владу. Який він був з цього погляду "зарисований" чоловік, видно з такого, напр., факту. Скількишати університет, став він на якийсь час за доглядця в одному пансіоні. Незвабаром дитворе вже бігало слідком за ним і цілком переважала його коректурно-газетний інте-

ресама, так що Вітрові просто одбавлять доводилось од їхньої запомигати в коректуванні. І багатьом з ов'іх тодішніх вихованців він посівя у душу першу некру української свідомості й любови до всього рідного. Заваць історії рідного краю, він усім зацікавити дитворе живими оповіданнями не тільки про історичні часи, а навіть про моголи, роскони, черепи і такі інші археологічні речі. Сама тоді він улітку бував на археологічних розкопках і навіть знайшов якісь дало з археологічного копо цикаві "плошадки", про які розповідав нам з значним своїм захопленням.

Отак серед громадської праці, серед планів наукової й літературної роботи прийшов фатальний 1901-й рік, що зирвав нашого Василя з-міжку товариства й зирбов його до мекі мандрівником по чужих землях—Лого, якого треба було внасамперед рідного повітря, близьких людей, сердечної атмосфери. Це він тільки уривками з того часу міг мати.

Вічна біганина, безушинна праця, недопіддані й недосипання, нехтувані всіма потребами мол дого урванія—зирбовати те, що перша "добра" простуда аввалаа його з віс. Температура зразу підкочила, лікарі притомко почали вигонити Вітра з Катва на південь. Але він опинився. На за себе турбувався він, а дозго нашою видавництва. Рік 1901-й був дуже тяжкий для всіх нас—з міпно зважового товариства лишиниши тоді були якісь недобитки: двоє мусія вийхати з Катва, один пішов у москві—лишався одним-одним чоловік на всю ту складну роботу, якої набралось тоді-жавало багато. А тут ще й Василь завелав—і те, пам'ятав, найбільш його мучило. Про свою слабкість він говорив просто таки вивоготним голосом, ніби вітра вдальвигнути ставало через його особисту вину. І багато умовляння й упрохування треба було зирвати, щоб вирідити його нарешті в Яту (2-го октябрі 1901 року).

Перші листи його повні були комичних скарг на силуване безробіття та нарікання на те, що його вирідили з Катва й він сидить без роботи саме тоді, коли робочі руки найбільш потрібні. Він за те надолужує листами, бомбардуючи ними своїх тисячелнах кореспондентів. Згодом почав просто вимагати, щоб йому слали ро-

боту. "Тепер далі,—пише Василь 28 любріа 1901 р. до товаришів,—воваглашав Вам анафемо, дожде не яверюється на путь истины, аміні! —і ось чому: 1) 10-ть днєв у мене температура нормальна; 2) ні одного хрипа в легких доктор не знайшов 2 дні томо назад; 3) грчи по 3 години спадірував у місто майже все пішки, і нікієсь-одна там утоми чи температура; 4) а посеми: як тільки не слатимете коректи "Віку", да будете Вам: анафема, анафема, анафема". Знайте,—пише він далі,—що як тільки віаки корект не надолжати мене, йі-богу на Рідво приду в Київ і сам заберу у Вароького *). А що це жоу я справді зирботи, то це факт. Я вже починаю зовсім дурити од осього паскудного, нікієшого життя, уся цяль якого—коли б як найбільше налітало та діджатиє ветра, щоб лигати спати". Та на Рідво не тільки не доведло Василеві пернатутися, а навпаки прирлиди до Катва такі невенні рчти про стан його адроволь, що ми рідким вирідити до Яти одного з нас, щоб його провидов. Ось що сам він писав 30 декабря: "от; ж коли хочете знати, чому я так дово, що свинчатю, аж 3 неділі не писав, то віайте, що речений Вітер, он же Зерфир, екасуудилев зирвоту, та ще й так, як не було сього, одкого й неждуваю... За цей тиждень повертається усі ті хрипи що я 3 місяці кигуровав і кигуриваю". Проте Гумор його не кидав.

Паміете Вітер,—додав він у тому ж листі листі,—"що Іає Шпоны **)—"протиритися". ??? Іає, хитри Віта та лукави, та не мене Вам дурити. Знаю я всю математіро, знаю навіть, скільки й на дорогу екаляи. Сніви, а не народі! Що Шпоны побачити мені буде найкращий празниківий дарунок—про те й гадати вічого. Але коли на не Ви повитрушували, що такі дріяні китишеш Васи, та цілу кияжко народюю можна було б вилати, то се ввесь і "бадовство" і Ває за це прийняти меншчих в угот пошлених, а старшим—"отеческое впауствие". Вога б боляши та своєї чорної совістні! В якому стані—застав Василь посланий

* Друкання, де тоді друкувалися видання "Вік".

** Товариськоє прізвище того, хто від нас мав іхати в Яту.

товариш, добре видно з того хочомого обурення, а яким Вігер опсиає агадуван прозою й віршем цей вивит": „а на нього такий який, такий знів... Обрежана мене таж, що тепер мені не можна й очей казати в Київ, Пашуть мене, що я ніби-то сплю без подушки (брежня—бо на двоєх), що на дошках (свinya Шпюна: сам же бачив, що новенький матрац), що маю то не без сорочки (?!)". Дійшло до того, що сердобольні дами вже збирають сив материллом мене надлягати. Я зараз же така, як потув про це, і перелітаю своїх сорочки—надичив 17 (мабуть з 10 ві раз не оляга). Можна і себе, і двоє Шпюнь олягати! А вона, свиняча Шпюня, шмадялі мені робить. Мало того, завіт туб собі агента, який мусять що живня про мене писать йому, як і себе почувати. Це вже мене більш усього обурило. І не віршиш нікому, то нехай же тебе сповіає агент,—це я йому "й напешав" (лист 8 січня 1902 р.). Не вважаючи на це обурення, ми цілком невни були, що в Василью не так гаряд, як він пише, бо добрі аниа його нехтуванн аном, що корялось щоденних потреб.

Але Василью листи в Ялти, а опсиа з Уфимського степу, де був він у санаторії кумишній (р. 1902), з Курфу, де перебував йому 1902—1903 р., в Рагузи (зіма 1903—1904 р.) і т. и. менше нього міняти звикост про його особу й більш усього дають материллу про вінні роботи, які він обирковує й робить у своїй самості. В'яч він залюпотаний якою-небудь громадською справою, раз-у-раз просить прилягати тиб або інших клязко, мате риліах; перекадава на українську мову (оповіаання Марка Вовчка, „Жермішаль" Золя) і т. и. Шліть що-небудь, бо ганду жукує і вже просто дурняти ганду, бо путаючого нічого не маю" (лист з Курфу 6 ноября 1902 р.); „напшав од браку читання. Може у Вас єсть така робота, а як найменше яки найбільше читати, а як найменше читати,—вагаді год можна було й робити не при столі, а вальдувати ложі. Дуже б Вам дякував" (лист з Рагузи 9 січня 1904 р.)—це значимий рифрен у його листах. А тим часом свого клопоту у його звязке бувало досить: і непевне раз-у-раз материлля

не ставинище, і ось такі, напр., сповіаання: „куди не поткаєся—скряб тобі вмя, якого досі не було". Так казали торік у Ялти, так зараз кажуть у Курфу. Я певен, що коли б на той рік заїзв до Дагомеїців в Африку, то й там б ми мене снігом та морозом, „не ві примір'я прочимь голдам", азяняло з головою" (лист 7 січня 1903 р.). І сирваді, коли на другий рік Василью амував в Рагузі, то, після веселих і бадьорих листів, раптом надходить картка, писана вже чужою рукою: „Ви там собі думаете, що я вбиркову, а я з 31 січня заколдываюсь буде вибиратися до Харона на ралець. Тижень записував 41,5°, 40°—та ще й зараз веду добрі аниа, хот і не такі головоліають... Ого Вам і все" (18 лютого 1904 р.).

Знесиленій организм видимо занепадав з року на рік, але нестримана натура все перемала. Зімою р. 1904—1905-го Василью авсім не скотив їхати на південь. „І вилдувати чорги батька зна що?—одповідати він на притяг, що час йому вже вибиратися на зіваню...—Сам, я мене біаєв, де редакуванія газети береться, а мене хочете туди, де Евей з Троянцями синуху пив, залворотити" (лист 7 октября 1904 року). І Василью не похав. Замість того лишився на оселі і тут зіваню собі нову роботу—коло товариської крамниці, одної з перших на цілу правобережну Україну. „Вув я,—пише в тому ж таки листі,—в усяких бувальнях; і знаменитим археологом, і драгитним письменником, і прочая прочая, а тепер зривився протестіанським крамарем, і бачу, що не гарна річ. Оце третій день ріжемо волоні та козелів шкурки на чоботи, та ще пропусаємося з конкунентом-жидом... Подаємо губернатору, щоб ще дозволяв продавати обществу потребтелів усі клязки, добуваєм пенсуючу". В іншому листі згадує Василью знов про ялинку з українською програмою, упорядковану святами (лист 3 січня 1905 року). „Страшенно звиколлюос,—додає в тому ж листі,—вже днів з 10 навить не маю ліжок прочитати, а то щоб 9 січня листи написати: робимо ревнню і голоні радуючи по лавні і по судю-аберагет, товариству". Разом же заходився Василью ставити громадський будинок для крамниці й позичкову товариства, шукає грошей,

боргується і вклада в ці закоди силу праці й енергії. І це не тільки в рілому сезі—з округних починають звертатися до його люде за порадю і він, нехтуючи звороня, вивадище то сюди, то туди, щоб аскувати кооператив, чи дати яку іншу порадю. Сміяно можна сказати, що р. 1905 в Звенигородщині одним з найпопулярніших людей серед народу був Василью. Пам'ятаю, що коли в декабрі 1903 р. прийшов до мене чоловік з Звенигородщини і я запитав, кого думаете у Думу вибрати, то не вгадуєшь видовиш він: „та не кого ж, як нашого попозича: за нього всі голос дамо". Але як популярний не минула дурно Василью. „Ляхо тільки,—сповіає якомсь ві,—що зачепався з поліцією, і од справника до справника усі жаждуть мене „скупать",—напервах й кореспондентію про розбиівня Сорку в Калинболотях. Тепер убивства минуло, і 3 сіа (як вісім міст спорія за честь бути батьківщиною Гомера) воздато мене благодарність. Потроху іду й далі в тому самому напрямі і ризкую велими бути іабіену. Але хоч би й таковос чулося, то я можу виправдати: „що з того, що бля... але хтб бав?" (лист 26 марта 1904 р.). До „іабієн" не дішло, але на початку 1906 року Василью мув єще тікати з рідою околиці. Раз чи два він потім туди навідався, щоб упорядкувати справу громадської крамниці й позичкового товариства, але не доводилось робити вже крадкомо, вчол, щоб не впасти до рук місцевої поліції, яка тепер ще більше прагнула його „скупать", ніж тоді за розбиівня Сорку."

Цілий р. 1906-й ми з Василью не листувались: я одбував теренну повинність, а він був до неї кандалитом і перебувувався. Спершу він не реживав ліхотіти в Київі, працюючи на редакції „Нової Громади" і „Громадської Думки", але, коли виявились небезвечні симптоми, переїхав до Петербургу, де й брав дуже діяльну участь у виданні „Української Вїстника" (1906 р.) та „Рідної Спрани" (1907 р.). Разом він працював над повним виданням „Кобзаря", редакуванним „Історію України-Русі" М. Аркеса та упорядкуванням посмертних творів Марка Вовчка. В його листах поміж усякими громад-

ськими й літературними справами знов починаються короткі звістиа; не виходу (з хати) і коли вийду, не аявю, бо знов маю клопіт з температурою (лист 10 октября 1907 р.). До того ж і материлля скрута та повенне ставинище давалося у яниа. „Що з обсор робити,—писав Василью у тому ж листі,—ай-богу не знаю. От-от туб вже не буде чого сидити,—робота не перевелеться, але така, що либа не дає. А заробітки наші—ой-ой-ой!... А зрештою, долая ві,—чого мені клопотатися? Може за мене дотрошко поклопочеться? І буду мати „и стоць, и домь". Начати! Крути не верти, а треба змерти!—раз мати родити, раз і помирати,—тільки хоч би за цпаю думу". Але вже за 10 днів Василью знов пише: „температурніах лема. Та може й не буду? Може то мені з перелюку так аядавлось? Я ж не міряв, правду сказати. Давно вже бігаю і все як снід". Не жаль, то тільки аядавлось так, бо в ноябрі стан його звороня так погіршав, що його мусяли петербуржці притрьмом вивратити за-кордон, у Закопане. Та й з інших причан те пора було вже зробиати, бо 10 декабрі 1907 року вийшла постанова з міністерства—заслати Доманцького на три роки в Вологодщину. 7 декабрі 1907 р. я мав од його листа вже з Закопаного.

Знов цілком низкою планують од його веселі, бадьорі, жартовливі листи, знов Василью працює, прохає материлля, хвалиться новими планами. Але коли-не-коли та й проскочить якась тужлива звістка. Видко було адалека, що іде вже останній біт з смерто, та й сам Василью до добре розумів. „Як що кілька літ поастище мені проскринити,—писав він 16 квітня р. 1909-го,—то тільки в такю м моті жити мені вже годі, і якошумі можна на 2—3 місяці можна було б приїздити. Отже можемо мене уважати за викресленого з живих людей". Третій місяць вже лежу,—лякотачо сповіає в листі 6 липня р. 1909-го. „Вагаді за 1/4 року так привик лежати, що ходивня являється для мене чимсь аномральним" (лист 11 октября 1909 р.). „У мене все але. Температура те більша, як коли. Втора напр. 38,1°. Але я вже махнув рукою—все одо одні кнєм,

а з ліжка я не встану" (лист з кінця 1909 р.). „Зо мною було оше 1—7 грудня (п. ст.) дуже кепсько: аж три кроковоти" (лист 13 декабря 1909 р.). Одно слово, з кожного листа видко, як тяжко приходиться чоловікові в боротьбі за життя і як погроху виходить з його сила. Останній лист, який я од Василью мав, був з Аркешою 10 липня цього року. Розскавивши про стан свого аздорья, Василью додає: „озведваю ні про яку літературну роботу нема мови і дово же не буде (навть як і надаль буде все гаразд). Поки що дозволяю собі читати лишень корректуру Аркеса (5 аркушів вже видрукуювао)". Кінєнь неспіванням ходом добре заведеного механіама наближався. І він прийшов. І перед нами, товаришами небажтича, тепер завдання—робити підрахунок діяльності Доманцького.

Я не знаю, чи треба той підрахунок робити і на що він адаєва б перод опим-оше фактом: десьть років чоловік бореться за життя, десьть років почуває, як плне звороня з недужого тіла—і не випускає праці з рук до самого останного часу. Щд ще—героїзм надзвичайний, чи вже така натура, що органічно не може думати й турбуватись тільки про себе, а вичю мусять кінити в казани громадських справ? Цього патання я не берує тепер розв'язувати, та те й не має ваги. Знаю тільки, що такі особи одниницим лячаться аявть серед бгачіах на значних людей народів. Знаю тільки, що з Доманцьким вйшла не абия-яка сила, який в будучинні дловелся б те грати чималу у нас ролю, як би не так змалює обставини.

На обставини дарема річ нарікати. Але мимоволі вирветься скарга і прокляом нашій долі дербятів, що одного по одному забирає у нас кращих людей, цвіт нації, не давши навть цілком свої сили розгорнуті. І не тільки діяча шкода в особі Доманцького,—шкода те більше людина, чистою серцем і незломною душою, яка во-істину „аєра авревал". Не мада за собою й вичю горла тим святим вогнем, що піднімає виборних людей високо по-над рієнь буденщина. Чи не через те вони й не звичають янкіти з нею і падають жертвами своєї благородної натурі?.

Сергій Єфремов.

*) Інші ми жартуючи листувались віршем.